

વહીવટી કાયદો

પ્રકરણ 1 – પરિચય

પરિચય:

સ્વતંત્રતા સુધી, ભારતમાં વહીવટી કાયદાની વિચારધારા વ્યવસ્થિત રીતે પ્રચલિત નહોતી. રાજ્ય માત્ર લેઝેફર પોલીસ રાજ્ય હતું. આજે, વસ્તુઓ બદલાઈ ગઈ છે. રાજ્ય વધુ પ્રગતિશીલ અને સમાજવાદી બની ગયું છે. ભારતની બંધારણીય સ્થાપનામાં, સરકારની અર્ધ-સંઘીય બંધારણ સ્થાપિત કરવામાં આવી છે. સત્તાઓ કેન્દ્ર અને રાજ્ય વચ્ચે વહેંચવામાં આવી છે. રાજ્યની નીતિ-નિર્દેશક સિદ્ધાંતોમાં કલ્યાણકારી રાજ્યનો સંકલ્પનાને સક્ષમ કરવા માટે ઘણા માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો પણ સમાવાયા છે. રાજ્ય હવે કલ્યાણકારી રાજ્ય બની ગયું છે. આથી રાજ્ય પર ઘણી જવાબદારીઓ ઉમેરાઈ ગઈ છે. તેથી, રાજ્યના કાર્યોના જથ્થાને વહેંચવું અને સત્તાધિકારી સંસ્થાને જવાબદાર અને નિયંત્રિત કરવું જરૂરી છે. પરંતુ ઈતિહાસે શીખવી છે કે જ્યારે પણ સત્તાઓ વધે છે, ત્યાં તેનાથી થતી ખતરો પણ વધે છે. વહીવટી સત્તાધિકારીઓ તેમની સત્તાઓનો દુરુપયોગ કરી શકે છે અને સત્તાઓને ખોટી રીતે ઉપયોગ કરી શકે છે. તેથી, વહીવટી સત્તાધિકારીઓની સત્તાઓ પર નિયંત્રણ લાવવું જરૂરી છે અને તે માટે વહીવટી કાયદાની જરૂરિયાત વધતી જાય છે. આ પરિસ્થિતિમાં વહીવટી કાયદાની રચના મૂલ્યવાન યોગદાન આપે છે. આ કાયદાનું શાખા એ સુનિશ્ચિત કરે છે કે વહીવટી સત્તાધિકારીઓ તેમની સત્તાઓ અને વૈકલ્પિકતાને તે ઉદ્દેશ્યો માટે ઉપયોગ કરે છે જેમણે તે સત્તાઓ અને વૈકલ્પિકતા આપવામાં આવી હતી.

વહીવટી કાયદો નો અર્થ અને વ્યાખ્યા:

કાયદાને બે શીર્ષકમાં વહેંચી શકાય છે:

1. ખાનગી કાયદો
2. જાહેર કાયદો

વહીવટી કાયદો જાહેર કાયદાની સૌથી મહત્વપૂર્ણ શાખાઓમાંનું એક છે. વહીવટી કાયદો એ કાયદો છે જે દેશના નાગરિકો અને સરકાર વચ્ચેના સંબંધોને ન્યાયીકરી રીતે વ્યવસ્થિત કરે છે. આ કાયદો ભારતીય ઇંડ સંહિતા અથવા ફ્રાન્સ કાયદાની જેમ કોડિફાઈડ નથી. આ બંધારણ પર આધારિત છે. ભારતના બંધારણમાં તેમના નીતિ-નિર્દેશક સિદ્ધાંતો દ્વારા ઘણા માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતોનો સમાવેશ થાય છે જેના પર રાજ્યએ ભારતને કલ્યાણકારી રાજ્ય બનાવવાની નીતિ બનાવવી જોઈએ. વિકાસશીલ સમાજમાં આ એક સદા વિસ્તરણ પામતી વિષય છે. આ ઘોષના હકોના યોગ્ય સંરક્ષણ સુનિશ્ચિત કરવા માટે કાર્યક્ષમ નિયમનકારી સિસ્ટમ પ્રદાન કરે છે.

વ્યાખ્યા:

‘વહીવટી કાયદા’ને વ્યાખ્યાયિત કરવું અતિ મુશ્કેલ છે. પરંતુ કેટલાક ન્યાયમૂર્તિઓએ કરેલા પ્રયાસો નીચે મુજબ છે. વહીવટી કાયદો એ કાયદો છે જે વહીવટી કારીવાહી પર શાસન કરે છે.

Ivor Jennings અનુસાર - વહીવટી કાયદો એ કાયદો છે જે પ્રશાસનને સંબંધિત છે. તે વહીવટી સત્તાધિકારીઓની સંગઠન, સત્તાઓ અને ફરજો નક્કી કરે છે. તેમાં પ્રશાસનના સંસ્થાઓની નિયમ-બનાવવાની

શક્તિ, અર્થ ન્યાયિક કાર્ય, જાહેર સત્તાધિકારીઓની કાનૂની જવાબદારીઓ અને પ્રશાસકીય સત્તાધિકારીઓ પર ન્યાયાલયોની દબરેખની સત્તા સહિતના કાયદાઓનો સમાવેશ થાય છે. તે કાર્યપાલિકા પર શાસન કરે છે અને સુનિશ્ચિત કરે છે કે કાર્યપાલિકા જાહેરને ન્યાયી રીતે સારવાર આપે.

A.V. Dicey: A.V. Dicey અનુસાર વહીવટી કાયદો એ રાષ્ટ્રીય કાનૂની સિસ્ટમનો તે ભાગ છે જે તમામ રાજ્ય અધિકારીઓની કાનૂની સ્થિતિ અને જવાબદારીઓ નક્કી કરે છે, જે ખાનગી વ્યક્તિઓના હકો અને જવાબદારીઓને જાહેર અધિકારીઓ સાથેના વ્યવહારોમાં નક્કી કરે છે અને જેની દ્વારા તેમના હકો અને જવાબદારીઓ લાગુ થાય છે તે પ્રક્રિયા વિશિષ્ટ કરે છે.

વહીવટી કાયદાનો ઉદ્દેશ્ય:

કોઈપણ રાજ્યમાં સરકારનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય શાંતિ સ્થાપિત કરવો અને સામાજિક સુરક્ષા સુનિશ્ચિત કરવી છે. રાજ્ય કાનૂની સાધન દ્વારા માનવનાં આચારને નિયમિત કરે છે અને આથી શાંતિ અને સુરક્ષા સુનિશ્ચિત કરે છે. પ્રશાસકીય કાયદાનો ઉદ્દેશ્ય એ છે કે તે જાહેર હિતની રક્ષા કરે જ્યારે તે સરકાર સાથે સંકળાય છે. આથી તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય એ છે કે પ્રશાસકીય સત્તાઓ દ્વારા સત્તાનો દુરુપયોગ, બિનઉપયોગ, અટકાવવા માટે એક સૂત્ર પ્રદાન કરવું, અને આથી સરકાર માટે પારદર્શક અને જવાબદાર મિકેનિઝમ પ્રદાન કરવું. પ્રશાસકીય કાયદો એ પ્રશાસકીય સત્તાધિકારીઓને નિયંત્રિત અને નિયમિત કરવા માટે છે જેથી પ્રશાસકીય સત્તા અભિપ્રેત સત્તાનો બિનયોગ કરી ન શકે.

વહીવટી કાયદાના વિકાસના કારણો:

નીચેના કારણોને લીધે વહીવટી કાયદાનો ઝડપી વિકાસ થયો છે:

1. વિધાનમંડળની અપર્યાપ્તતા: ભારતમાં યોગ્ય વિધાનની અપર્યાપ્તતા અથવા અપર્યાપ્તતા હોવાને કારણે, પ્રશાસકીય સત્તાધિકારીઓને કટલીક સત્તાઓ સોંપવી અનિવાર્ય બની ગઈ.
2. લવચીક: વિધાનમંડળનું કાનૂન સ્વરૂપમાં કઠણ હોય છે, જ્યારે પ્રશાસકીય પ્રક્રિયા લવચીક હોય છે.
3. વહીવટી ટ્રિબ્યુનલ્સ પુરાવાનો નિયમો, પ્રક્રિયાઓ (જેમ કે કોર્ટ ઓફ કાનૂનમાં)થી બંધાયેલા નથી અને તેથી, તેઓ વ્યવહારુ દ્રષ્ટિ લઈ શકે છે અને કેસોને નક્કી કરી શકે છે.
4. નિવારક ઉપાયો લેવાની શક્યતા: કોર્ટ ઓફ કાનૂન કરતા અલગ, પ્રશાસકીય સત્તાધિકારીઓ પક્ષોને વિવાદ સાથે હાજર થવા માટે સહ જોઈને વિના નિવારક ઉપાયો લઈ શકે છે. ઉદાહરણ: લાઈસન્સિંગ, દર નિર્ધારણ વગેરે.
5. નિયમો ભંગ કરનાર વ્યક્તિઓ પર અસરકારક પગલાં લઈ શકે છે જે પ્રશાસકીય સત્તાધિકારીઓ હોઈ શકે છે, ઉદાહરણ: લાઈસન્સોના સરપેશન, રદ કરવું અને રદ કરવું.
6. ન્યાયપાલિકાની અપર્યાપ્તતા: કાનૂનની કોર્ટોમાં ઘણા કેસો બાકી છે. વર્તમાન ન્યાયપાલિકા પદ્ધતિ મોંઘી છે. તેથી, ન્યાયપાલિકા દ્વારા ઉકેલવામાં ન આવનાર ઈમરજન્સી સમસ્યાઓ જેવી કે રોજગારીદાતા અને રોજગારકર્તા વચ્ચેના વિવાદો, હડતાલ, તાળાબંધી વગેરે સહિતના સમસ્યાઓ ઉકેલવા માટે આમાં નિકટના પ્રકારના કેસો સંભાળવા માટે લેબર કોર્ટ, ઔદ્યોગિક ટ્રિબ્યુનલ્સ વગેરે ટેકનિકલ જ્ઞાન અને અનુભવ ધરાવે છે.
7. નીતિ અમલ: નીતિ બનાવવી એક બાબત છે અને અમલ કરવું બીજી બાબત છે. આથી કામદારોના વળતર, મજૂર સંબંધો વગેરે ક્ષેત્રોમાં પ્રશાસકીય સત્તાધિકારીઓની સ્થિતિ સારી છે.

પ્રશાસકીય કાયદાનો વિસ્તાર

તે વ્યક્તિગત હકો તેમજ જાહેર જરૂરિયાતો સાથે સંબંધિત છે અને પારદર્શક, ખોલ અને ઈમાનદાર શાસન સુનિશ્ચિત કરે છે, જે વધુ લોકો મૈત્રીપૂર્ણ છે. વહીવટી કાયદામાં નિયંત્રણ મિકેનિઝમ (ન્યાયલય પાનું સમીક્ષા)નો સમાવેશ થાય છે જેના દ્વારા વહીવટી કાયદા સત્તાધિકારીઓને સીમાઓમાં રાખવામાં આવે છે અને અસરકારક બનાવવામાં આવે છે. વહીવટી કાયદાના સિદ્ધાંતો તદ્દન સુધરણી પામે છે અને વિકાસ પામે છે જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ જાહેર સત્તાના મનસ્વી ઉપયોગનો ભોગ બને છે.

Schwartz અનુસાર, વિષયને ત્રણ ભાગમાં વહેંચી શકાય છે:

1. પ્રશાસકીય સત્તાધિકારીઓમાં સુપરત સત્તાઓ,
2. આવી સત્તાઓના ઉપયોગ પર કાનૂન દ્વારા મૂકવામાં આવેલી આવશ્યકતાઓ; અને
3. ગેરકાનૂની પ્રશાસકીય સત્તાધિકારીઓ સામે ઉપલબ્ધ ઉપાય.

આ વિષય વિવિધ વિષયો સાથે સંબંધિત છે જેમ કે:

- કાનૂનની શાસન અને સત્તાઓનું વિભાજન
- પ્રશાસકીય કારીવાહીનો વિભાજન, વિધાયકી, કાર્યપાલિકા, ન્યાયપાલિકા અને ક્વાઝી-ન્યાયિક કારીવાહી તરીકે
- સોંપાયેલ કાનૂન
- કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંતો
- વહીવટી ટ્રિબ્યુનલ અને આવી ટ્રિબ્યુનલ્સ પર નિયંત્રણ
- વહીવટી કારીવાહીનું ન્યાયલય સમીક્ષા
- પ્રશાસન સામે ઉપલબ્ધ ઉપાય
- રાજ્યની જવાબદારી ત્રાસ અને કરારમાં
- જાહેર નિયમ
- નાગરિક સેવાઓ અને જાહેર સેવા આયોગ
- ઓમ્બુડ્સમેન: લોકપાલ અને લોકાયુક્ત

વહીવટી કાયદાના સ્ત્રોત

1. **બંધારણ:** ભારતમાં લેખિત બંધારણ છે જે દેશનો સર્વોચ્ચ કાયદો છે. ભારતમાં, સંસદ અથવા રાજ્ય વિધાનમંડળનો દરેક અધિનિયમ બંધારણીય જોગવાઈઓને અનુરૂપ હોવો જોઈએ. તમામ વહીવટી કાર્યવાહી પણ નિયમો અને નિયમાવલીઓ, માતૃ અધિનિયમ અને ભારતના બંધારણને અનુરૂપ હોવી જોઈએ. બંધારણ દ્વારા તમામ ધારાકીય કાર્યવાહીઓને સ્પષ્ટ રીતે અનુરૂપ 13 હેઠળ લાવીને 'કાનૂન' તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં

- આવી છે જેમાં 'આદેશ', 'પેટા કાયદો', 'નિયમ' અને 'સૂચના' વગેરે સમાવેશ થાય છે જે કાનૂનનો બળ ધરાવે છે. બંધારણની આ તમામ લક્ષણો વહીવટી કાનૂનના સ્વરૂપ અને સામગ્રીને પ્રભાવિત કરે છે અને આકાર આપે છે.
2. **કાયદાઓ :** ભારતમાં વહીવટી કાનૂનના વિકાસ માટે કોઈ વિશિષ્ટ કાયદો મોટો સ્ત્રોત તરીકે ઉલ્લેખમાં નથી. કાયદો બંધારણમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. બંધારણ હેઠળ, કાનૂન બનાવવાની સત્તા સંસદ અને રાજ્ય વિધાનમંડળને આપવામાં આવી છે. પ્રશાસનને ધારા દ્વારા સત્તાઓ આપવામાં આવે છે. બધા કાયદાઓ બંધારણીય પેટર્નને અનુરૂપ હોવી જોઈએ. ઈંગ્લેન્ડમાં તેમજ સંયુક્ત રાજ્યમાં, પ્રશાસકીય પ્રક્રિયાઓ, ટ્રિબ્યુનલ્સની રચના અને પ્રક્રિયાઓ, રાજ્ય અને તેની બ્યુરોક્રસીની જવાબદારી અને પ્રશાસકીય સત્તાઓના ઉપયોગ પર નિયંત્રણનું મજબૂત બનાવવા માટે સારી રીતે કાનૂન બનાવવામાં આવી છે.
 3. **રાષ્ટ્રપતિ અને રાજ્યપાલના ઓર્ડિનન્સ:** વહીવટી સત્તાધિકારીઓને ઓર્ડિનન્સ દ્વારા રાષ્ટ્રપતિ અને રાજ્યપાલ દ્વારા સત્તાઓ અને કાર્યો આપવામાં આવે છે. અનુચ્છેદ 123 ભારતીય બંધારણની જે રાષ્ટ્રપતિની ધારાકીય સત્તાઓ સાથે સંબંધિત છે, તે સંસદના રીસેસ દરમિયાન ઓર્ડિનન્સ પ્રચલિત કરવા માટે રાષ્ટ્રપતિને સત્તા આપે છે, અને અનુચ્છેદ 213 રાજ્ય વિધાનમંડળના રીસેસ દરમિયાન રાજ્યપાલને ઓર્ડિનન્સ પ્રચલિત કરવા માટે સમાન સત્તા આપે છે.
 4. **સોંપાયેલ કાનૂન:** કાનૂન બનાવવી વિધાનમંડળની પ્રાથમિક કાર્ય છે. છતાં, કોઈ દેશમાં વિધાનમંડળ સમગ્ર ધારાકીય સત્તાઓનું મોનોપોલી નથી કરે. પ્રશાસન દ્વારા વિધાનમંડળ દ્વારા સોંપાયેલ સત્તાઓ હેઠળ ઘણા કાનૂન બનાવવામાં આવે છે. આ પ્રકારની પ્રશાસકીય ધારાકીય સોંપાયેલ અથવા અનુપાલિત કાનૂન કહે છે. સોંપાયેલ કાનૂન ન્યાયલય અને સંસદના નિયંત્રણના વિષય છે. આ રીતે, સોંપાયેલ કાનૂન કાયદાનો મહત્વપૂર્ણ સ્ત્રોત છે.
 5. **કેસ કાનૂન/ન્યાયપાલિકાના નિર્ણય:** ભારતીય પ્રશાસકીય કાનૂનનો આધાર ન્યાયમૂર્તિઓ દ્વારા બનાવેલ કાનૂન છે. આનો અર્થ એ છે કે તે ન્યાયપાલિકાના કાનૂન બનાવવાની બંધી શક્તિઓ અને નબળાઈઓના વિષય છે. વિશિષ્ટ પ્રશાસકીય કોર્ટોની ગેરહાજરીમાં, પ્રશાસકીય કાનૂનના નવા નોર્મ્સ વિકસિત કરવામાં આવ્યા છે. ન્યાયાલયના કાર્યો બે રૂપ છે, નિયમનકારી અને રચનાત્મક. વાસ્તવિક નિર્ણયો, ક્વાઝી-ન્યાયિક કાર્યો, કુદરતી ન્યાયના નિયમો, ઉદાહરણ તરીકે, સંભળાવવાના નિયમ અને પક્ષપાત વિરુદ્ધનો નિયમ જેવી વિવિધ ઉપાયો દ્વારા પ્રશાસનના કારીવાલીઓને નિયંત્રિત કરવા માટે નિર્ધારિત નિયમો વિકસાવવામાં આવ્યા છે. નક્કી કરાયેલા નવા સિદ્ધાંતો ભવિષ્યના કાર્ય માટે માર્ગદર્શક રૂપે છે.
 6. **સમિતિના અહેવાલો:** સમિતિઓ અને કમિશનના અહેવાલો પણ પ્રશાસકીય કાનૂનના વિકાસમાં મહત્વપૂર્ણ સ્ત્રોત માનવામાં આવે છે. તેઓએ પ્રશાસકીય કાનૂનના વિકાસમાં મુખ્ય ભૂમિકા ભજવી છે.

વહીવટી કાનૂનનો આરંભ અને વિકાસ:

વહીવટી કાનૂનનો આરંભ અને વિકાસ તદ્દન જૂનો છે, જે કાર્યપાલિકા સરકારની જેમ જ છે. પરંતુ, 20મી સદીમાં તે તદ્દન વિકાસ અને વિસ્તરણ પામ્યો.

ઈંગ્લેન્ડમાં:

1885માં A.V. Dicey, એક બ્રિટિશ ન્યાયમૂર્તિએ, વહીવટી કાનૂનની સમગ્ર સંકલ્પનાને અકાર્ય કરતું. આથી, વિવિધ ધારાકીય વૈકલ્પિક સત્તાઓ જે કાર્યપાલિકા અને પ્રશાસકીય સત્તાધિકારીઓને આપવામાં આવી હતી અને તેમની પર નિયંત્રણ હાથ ધરવામાં આવી હતી તે બધા ન્યાયમૂર્તિઓ દ્વારા ખાસ અલગ શાખા તરીકે માન્ય ન હતી. 20મી સદી સુધી પ્રશાસકીય કાનૂનને સ્વતંત્ર શાખા તરીકે સ્વીકારવામાં આવતી ન હતી. તે માત્ર બાદમાં કે પ્રશાસકીય કાનૂનનો અસ્તિત્વ માન્યતા મેળવી હતી.

લોર્ડ ડોનોઘમોર સમિતિએ, 1929માં, સબોર્ડિનેટ કાનૂનની સારા પ્રકાશન અને નિયંત્રણ માટે ભલામણ કરી. રાજ ખોટું કરી શકે છે તેમ માન્યતા રદ કરી હતી અને 1947ના કાઉન પ્રોસિડીંગ્સ અધિનિયમના આધારે પ્રશાસકીય કાનૂનનો વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો હતો જેનાથી કાઉન સામે કોઈ ખાનગી વ્યક્તિની જેમ નાગરિક કાર્યવાહી શરૂ કરી શકાય છે. 1958માં, ટ્રિબ્યુનલ્સ અને ઈનક્વાયરીઝ અધિનિયમ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો શ્રેષ્ઠ નિયંત્રણ અને પ્રશાસકીય નિર્ણયોની દેખરેખ માટે.

અમેરિકામાં:

સંયુક્ત રાજ્યમાં, વહીવટી કાનૂનનો અસ્તિત્વ અને તેનો વિકાસ અનાદિકારિત હતો જ્યાં સુધી તે રાજ્યની ચોથી શાખા બની ગઈ. ત્યારબાદ ઘણા ન્યાયમૂર્તિઓ જેમ કે ફ્રેન્ક ગૂડનો અને અર્નેસ્ટ કુએન્ડે વહીવટી કાનૂન પર કેરલાક પુસ્તકો લખી નાખ્યા હતા. 1933માં, એક વિશિષ્ટ સમિતિની નિમાણુંક કરવામાં આવી હતી જેની તપાસ માટે કે કેવી રીતે વહીવટી એજન્સીઓ પર ન્યાયલય નિયંત્રણ લાગુ કરી શકાય. ત્યારબાદ, 1946માં વહીવટી પ્રક્રિયા અધિનિયમ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો જે વહીવટી કાર્યવાહી પર ન્યાયલય નિયંત્રણ માટે પ્રદાન કરે છે.

ભારતમાં:

પ્રાચીન ભારતના મૌર્ય અને ગુપ્તોનું કેન્દ્રીય પ્રશાસન હતું. તે બ્રિટિશના આગમન સાથે ભારતના વહીવટી કાનૂનમાં થોડા ફેરફારો થયા હતા. બ્રિટિશ ભારતમાં વહીવટી કાર્યવાહીઓને નિયંત્રિત કરતી ધારા પસાર કરવામાં આવી હતી. સ્વતંત્રતા પછી, ભારતે કલ્યાણકારી રાજ્ય બનવા માટે અપનાવ્યું, જેના કારણે રાજ્યની કાર્યોમાં વધારો થયો. જેમ તેમ સરકાર અને વહીવટી સત્તાધિકારીઓની સત્તાઓ વધતી ગઈ તેમ 'કાનૂનની શાસન' અને 'રાજ્ય કારીવાહીઓની ન્યાયલય સમીક્ષા'ની જરૂર પણ વધી. તે પછી, જો વહીવટી સત્તાધિકારીઓ દ્વારા પસાર કરેલા નિયમો, નિયમાવલીઓ અને આદેશો સત્તાધિકારની ધારાકીય સત્તાઓની બહાર હોય તો તેવા આદેશો, નિયમો અને નિયમાવલીઓ અલ્ટ્રા-વાયરેસ, બંધારણીય વિરૂદ્ધ, ગેરકાનૂની અને અમાન્ય ઠરાવવામાં આવનાર છે.

બંધારણીય કાનૂન અને પ્રશાસકીય કાનૂન:

Keith અનુસાર, પ્રશાસકીય કાનૂનને બંધારણીય કાનૂનથી તર્કશાસ્ત્ર રીતે અલગ કરવું અસંભવ છે. પ્રશાસકીય કાનૂન બંધારણીય કાનૂનનો એક ભાગ છે. પ્રશાસકીય કાનૂનના ઘણા વિચારો બંધારણીય કાનૂનમાં સમાવાય છે. બંને વિષય, જાહેર પ્રશાસન સાથે સંકળાયેલા છે. તેમ છતાં, બે વચ્ચેનો ભેદ નીચે મુજબ છે:

1. બંધારણીય કાનૂન સંરચના અને નિયમોનો વ્યવસ્થિત કરે છે જ્યારે પ્રશાસકીય કાનૂન એવા કાર્યોનો વિગતવાર અભ્યાસ કરે છે.
2. હોલ્ન્ડ અનુસાર, બંધારણીય કાનૂન સરકારના વિવિધ અંગોને આરામની સ્થિતિમાં વર્ણવે છે, જ્યારે પ્રશાસકીય કાનૂન તેમને ગતિમાં વર્ણવે છે.
3. બંધારણીય કાનૂન અધિકારો સાથે સંકળાયેલ છે અને પ્રશાસકીય કાનૂન જાહેર જરૂરિયાત પર ભાર મૂકે છે.
4. બંધારણીય કાનૂન મંત્રીઓ અને નાગરિક સેવકોની બંધારણીય સ્થિતિ સાથે સંબંધિત છે, જ્યારે વહીવટી કાનૂન વિવિધ સરકારી વિભાગોની સંસ્થા અને કાર્ય સાથે સંબંધિત છે.

નિષ્કર્ષ:

વહીવટી કાનૂન એ કાર્યપાલિકાને શાસન કરનાર કાનૂન છે, જે તેની કાર્યશક્તિને નિયમિત કરે છે અને કાર્યપાલિકા અથવા તેના કોઈ પણ સાધનો દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતા સત્તાનો દુરુપયોગ થતો રોકે છે. તે કાનૂનની નવી શાખા છે જે સમાજની બદલાતી જરૂરિયાતો અનુસાર વિકસિત થઈ છે.

પ્રકરણ – ૨ : મૂળભૂત બંધારણીય સિદ્ધાંતો

સત્તાના વિભાજનો સિદ્ધાંત

પરિચય

સત્તાના વિભાજનનો સિદ્ધાંત લોકશાહી દેશના શાસન માટે મૂળભૂત તત્વ છે. આ સિદ્ધાંત સરકારના કાર્યોમાં ન્યાય, નિષ્પક્ષતા અને નૈતિકતા તરફ ઝુકાવ કરે છે. કડક રીતે પાળવામાં ન આવતો હોવા છતાં, મોટાભાગના લોકશાહી દેશોએ તેમના બંધારણ હેઠળ તેની નરમ આવૃત્તિ અપનાવી છે.

ઐતિહાસિક વિકાસ

આ સિદ્ધાંતનો ઉદ્ભવનું ઇતિહાસ Aristotle સુધી પહોંચી શકાય છે. 16મી અને 17મી સદીમાં, ફ્રાંસના કિલસૂક જહોન બોડીન અને બ્રિટિશ રાજકારણી લોકે અનુક્રમણે આ સિદ્ધાંતને વ્યાખ્યાયિત કર્યું હતું. પણ મોન્ટેસ્કીયૂ, ફ્રાંસના જજએ પ્રથમ વખત આને તેના પુસ્તક "ધ સ્પિરિટ ઓફ ધ લોઝ" માં વિજ્ઞાનિક અને પદ્ધતિસર સ્વરૂપ આપ્યું.

સ્વરૂપ અને અર્થ

સત્તાના વિભાજનનો અર્થ એ છે કે શાસનની વ્યવસ્થામાં વિભાજિત કરેલી અનેક શાખાઓ વચ્ચે સત્તાઓ વહેંચાયેલી હોય છે, દરેક શાખા સરકારના અલગ-અલગ પાસાને નિયંત્રિત કરે છે. સત્તાના વિભાજનનો સિદ્ધાંત "ટ્રાયસ પોલિટિકા" સિદ્ધાંતના પર અધારિત છે જેનો અર્થ એ થાય છે કે - રાષ્ટ્રમાં ત્રણ સ્વતંત્ર સત્તાઓ વચ્ચે વિભાજન હોય છે, એટલે કે વિધાનસભા, વહીવટ અને ન્યાયતંત્ર.

સત્તા વિભાજનનો સિદ્ધાંતનો અર્થ એ છે કે સરકારની કોઈ પણ શાખા, એટલે કે વિધાનસભા, વહીવટી અને ન્યાયતંત્ર, બીજાની સત્તાનો ઉપયોગ નહીં કરે. તેનો અર્થ એ થાય છે કે સરકારના ત્રણ વિભાગો અલગ અને વિશિષ્ટ હોવા જોઈએ. તેઓ અકબીજાથી સ્વતંત્ર હોવા જોઈએ. તેનાથી અર્થ એ થાય છે કે વહીવટીય સત્તા વિધાનસભા અને ન્યાયતંત્ર સત્તાનો ઉપયોગ નહીં કરે, વિધાનસભા વહીવટ અને ન્યાયતંત્ર સત્તાનો ઉપયોગ નહીં કરે અને ન્યાયતંત્ર વિધાનસભા અને વહીવટીય સત્તાનો ઉપયોગ નહીં કરે.

ઉદ્દેશ્યો

1. તે અનિયમિતતા દૂર કરવા અને જવાબદાર અને લોકશાહી સ્વરૂપની સરકારને પ્રોત્સાહન આપવા માટે છે.
2. તે સત્તાનો દુરુપયોગ રોકે છે.

3. તે સરકારની તમામ શાખાઓ પર ચેક રાખે છે અને તેમને પોતાની જવાબદારી આપીને તેમને જવાબદાર બનાવે છે.
4. સત્તાનું વિભાજન ત્રણાં ભાગો વચ્ચે સત્તાનો વિભાજન કરીને સંતુલન જાળવે છે જેથી સત્તા કોઈ પણ એક શાખા પર કેન્દ્રિત ન થાય, જેના પરિણામે અનિયમિતતા ન થાય.
5. આ સિદ્ધાંત દરેક શાખાને તેમના સંબંધિત ક્ષેત્રમાં વિશિષ્ટતા માટે પ્રોત્સાહિત કરે છે જેથી સરકારની કાર્યક્ષમતા વધે અને સુધરે.

સત્તા વિભાજનનો સિદ્ધાંત વ્યવહાર માં

યુકેમાં સ્થિતિ

યુનાઈટેડ કિંગડમ એક એકતાની સંસદીય બંધારણીય રાજશાહી છે. યુકેમાં સત્તાનું વિભાજન લાગુ કરાયેલું છે પણ તેના કડક સ્વરૂપમાં નહીં કારણ કે યુકેનું બંધારણ લખિત નથી. ક્લાઉન રાજ્યનો વડો છે જ્યારે પ્રધાનમંત્રી સરકારના વડા તરીકે માન્ય છે. વહીવટ અને વિધાનસભા કોઈક પ્રકારે એકબીજાથી જોડાયેલા છે. યુકેનું સંસદ બે ઘરોથી બનેલું છે, હાઉસ ઓફ કોમન્સ અને હાઉસ ઓફ લોર્સ. પ્રધાનમંત્રી અને અન્ય કેબિનેટ મંત્રીઓ પણ હાઉસ ઓફ કોમન્સના ભાગ છે. સરકાર સંસદને જવાબદાર છે. વાસ્તવમાં, વહીવટ હાઉસ ઓફ કોમન્સ દ્વારા નિયંત્રિત છે. ન્યાયતંત્ર, તથાપિ, વહીવટ નિયંત્રણથી સ્વતંત્ર છે. પરંતુ સુપ્રીમ કોર્ટના ન્યાયાધીશોને બંને ઘરોના પત્ર પર દૂર કરી શકાય છે જો તેઓ કોઈ ભ્રષ્ટાચારના આરોપમાં મળી આવે. તેથી, અમે કહી શકીએ કે યુકેના બંધારણમાં સત્તાનું વિભાજન સક્રિય રીતે અપનાવવામાં આવ્યું છે જેથી ત્રણાં સરકારના ભાગો વચ્ચે ચેક અને બેલન્સ જાળવી શકાય, પરંતુ ક્યારેક એક ભાગના બીજા ભાગમાં કોઈક પ્રકારની હસ્તક્ષેપ થઈ શકે છે.

અમેરિકા માં સ્થિતિ

અમેરિકામાં સ્વીકૃત અને કડક રીતે અપનાવેલ છે. અમેરિકાના બંધારણના આર્ટિકલ I સેક્શન 1 માં કહે છે કે: "સંપૂર્ણ વિધાન સત્તા કોંગ્રેસમાં નિહિત છે."

આર્ટિકલ II સેક્શન 1 કહે છે કે: "સંપૂર્ણ વહીવટ સત્તા પ્રમુખમાં નિહિત છે."

આર્ટિકલ III સેક્શન 1 કહે છે કે: "સંપૂર્ણ ન્યાયિક સત્તા ફેડરલ કોર્ટ અને સુપ્રીમ કોર્ટ નિહિત છે."

પ્રમુખ રાજ્યના વડા અને મુખ્ય વહીવટકર્તા છે. પ્રમુખ સચિવની સલાહ માનવા માટે બંધાયેલો નથી અને અંતિમ નિર્ણય પ્રમુખના હાથે છે. પ્રમુખ અથવા કોઈ પણ વહીવટના સભ્ય કોંગ્રેસના સભ્ય નથી. પ્રમુખ કોઈપણ નિર્ણય લેવા માટે મુક્ત છે. સુપ્રીમ કોર્ટની સ્વતંત્રતા બંધારણિક રીતે ગેરંટી થયેલી છે. કોર્ટે ન્યાયિક સત્તાનો ઉપયોગ કરે છે. આ રીતે, તે લાગે છે કે ત્રણાં ભાગોની સત્તાઓ કડક રીતે વહેંચાયેલી છે, પરંતુ વાસ્તવમાં એવું નથી. પ્રમુખ કોંગ્રેસના કાર્યમાં તેના વેટો સત્તાનો ઉપયોગ કરીને હસ્તક્ષેપ કરે છે. તે જજોની નિમણૂક કરીને ન્યાયિક સત્તામાં હસ્તક્ષેપ કરે છે.

તે જ રીતે, કોંગ્રેસ કોર્ટની સત્તામાં કાયદાકીય પ્રક્રિયા પસાર કરીને, વિશેષ કોર્ટ બનાવી અને જજોની નિમણૂકને મંજૂરી આપીને હસ્તક્ષેપ કરે છે. ન્યાયતંત્ર, ન્યાયિક સમીક્ષા કરવાની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને, કોંગ્રેસ અને પ્રમુખની સત્તામાં હસ્તક્ષેપ કરે છે.

પનામા રિક્વિઝિટિંગ કંપની V. રાયન કેસમાં, ન્યાયમૂર્તિ કાર્ડોઝોએ નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે: "સત્તાનું વિભાજનનો સિદ્ધાંત ડોગમેટિક સંકલ્પના નથી. તેને કડકતાથી લાદી શકાય નહીં. તેને સરકારની જરૂરિયાતો અનુસાર લાગુ કરવામાં આવું જોઈએ. તેથી, આ સિદ્ધાંતના અનુસરણ માટે એક વ્યવહારુ દૃષ્ટિપ્રસંગ જરૂરી છે."

ભારતમાં સ્થિતિ

- વિધાન સત્તા - સંસદ
- વહીવટ સત્તા – રાષ્ટ્રપતિ,
- ન્યાયિક સત્તા - સુપ્રીમ કોર્ટ/હાઈકોર્ટ/નીચલા કોર્ટ

ભારતમાં સંસદીય પ્રણાલી છે. સંસદ કોઈપણ કાયદા બનાવી શકે છે. તેની વિધાન સત્તા પર કોઈ મર્યાદા નથી. ન્યાયતંત્ર સ્વતંત્ર છે, કોઈ હસ્તક્ષેપ નથી. સુપ્રીમ કોર્ટ અને હાઈકોર્ટને ન્યાયિક સમીક્ષાની સત્તા આપવામાં આવી છે.

સત્તાનું વિભાજનનું આધારભૂત જોગવાઈઓ

ભારતીય બંધારણના આર્ટિકલ 53(1) અને આર્ટિકલ 154 સ્પષ્ટ રીતે કહે છે કે કેન્દ્ર અને રાજ્યોની વહીવટ સત્તા અનુક્રમણિકા રાષ્ટ્રપતિ અને રાજ્યપાલમાં નિહિત છે અને તે માત્ર તેમની અથવા તેમના આદેશ હેઠળના અધિકારીઓ દ્વારા જ અમલમાં મૂકી શકાય છે.

આર્ટિકલ 122 અને આર્ટિકલ 212 કહે છે કે સંસદ અને રાજ્ય વિધાનમંડળની કાર્યવાહી પર કોર્ટે તપાસ કરી શકે નહીં. આ ન્યાયતંત્રના વિધાનસભા પર હસ્તક્ષેપ ન થાય તે સુનિશ્ચિત કરે છે.

આર્ટિકલ 105 અને આર્ટિકલ 194 એમપીએસ અને એમએલએને સુરક્ષા આપે છે કે કોર્ટ તેમને સભામાં તેમણે જે કંઈ બોલ્યા તે માટે બોલાવી શકશે નહીં.

આર્ટિકલ 50 ન્યાયતંત્રને રાજ્યોના વહીવટથી અલગ રાખવાનું પ્રોત્સાહન આપે છે. આર્ટિકલ 245 સંસદ અને રાજ્ય વિધાનમંડળને પુરા દેશ અને રાજ્યો માટે કાયદા બનાવવાની સત્તા આપે છે.

હસ્તક્ષેપ કરતી જોગવાઈઓ

આર્ટિકલ 123 રાષ્ટ્રપતિને ઓર્ડિનન્સ જારી કરવાની સત્તા આપે છે જ્યારે બંને ઘરો સત્રમાં ન હોય. આર્ટિકલ 213 રાજ્યપાલને રાજ્ય વિધાનસભા સત્રમાં ન હોય ત્યારે ઓર્ડિનન્સ જારી કરવાની સત્તા આપે છે.

આર્ટિકલ 356 રાજ્યનું આપાતકાળીયે રાષ્ટ્રપતિ શાસનનું પ્રાવધાન આપે છે.

આર્ટિકલ 32, 226 અને 136 આર્ટિકલ 124, 72 અને 61

ન્યાયિક દ્રષ્ટિ

I.C. Golakhnath V/S State of Punjab

સત્તાનું વિભાજન: વહીવટ કાનૂન માટે અવરોધ

વહીવટ કાનૂન એ જાહેર કાનૂનનો એક ભાગ છે જે વહીવટી સત્તાઓનું આયોજન, સત્તાઓ અને ફરજોને નક્કી કરે છે. સત્તાનું વિભાજનનો સિદ્ધાંત ત્રણ સરકારના ભાગો વચ્ચે એક રેખા તૈયાર કરે છે. પરંતુ વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં વહીવટ કાનૂન આ સિદ્ધાંત માટે વિરોધાભાસી છે.

વર્તમાન વૈશ્વિક આંતરસંબંધીતા પેટર્ન સાથે, વહીવટ એજન્સીઓ માત્ર વહીવટી કાર્યો જ નહીં, પરંતુ ક્વાસી-વિધાનસભા અને ક્વાસી-ન્યાયતંત્ર સત્તાઓનો પણ ઉપયોગ કરે છે, આ રીતે સત્તા વિભાજનના સિદ્ધાંતનું ઉલ્લંઘન કરે છે. આજકાલ, વહીવટ એજન્સીઓને વધારાની વિધાન અને ન્યાયતંત્ર સત્તાઓ ફાળવીને કાર્યક્ષમ અને કુશળ શાસન સ્થાપિત કરવા અને કાયદાઓના યોગ્ય અમલને સુનિશ્ચિત કરવા માટે આવશ્યક છે.

વહીવટ કાનૂન કોર્ટ અને વિધાનસભાના ભારને ઘટાડવા અને નિષ્ણાત સાથે કાયદા બનાવવાની અને ન્યાય આપવા પ્રક્રિયાને ઝડપી બનાવવા માટે બનાવવામાં આવી હતી. આ સિદ્ધાંતના કડક અમલ સાથે આ હાંસલ થઈ શકશે નહીં. તેથી, સત્તાનું વિભાજન વહીવટ કાનૂન માટે મર્યાદા તરીકે કાર્ય કરે છે.

કાયદાનું શાસન

પ્રસ્તાવના :

કાયદાનું શાસન સિદ્ધાંત સદીઓથી લોકો દ્વારા તેમના મૂળભૂત અધિકારોની માન્યતા માટે લડાઈનો પરિણામ છે, અને આ સિદ્ધાંત ખૂબ જ પ્રાચીન છે. પ્રાચીન કાળમાં, ગ્રીક તત્ત્વજ્ઞાની અરીસ્ટોટલ અને પ્લેટોએ કાયદાના નિયમની ચર્ચા કરી હતી, એટલે કે આ સિદ્ધાંત કેટલો જૂનો છે તે આજાપી શકાય છે.

કાયદાના નિયમનો સિદ્ધાંત બ્રિટિશ ન્યાયાધીશ Edward Coke દ્વારા શરૂ થયો છે. તેણે કહ્યું કે ભગવાન અને કાયદા એ તે વસ્તુઓ છે જે રાજ કરતા ઉપર હોવી જોઈએ. આ વાતને લીધે રાજ સામે કાયદાની સર્વોચ્ચતા ઉભી થઈ.

પ્લેટોના અનુસારે, કાયદાનો નિયમ તે છે કે તે શ્રેષ્ઠ છે અને કોઈપણ કાયદા થી ઉપર નથી. અરીસ્ટોટલ મુજબ, કાયદા રાજ્યના અંતિમ શાસક હોવા જોઈએ. સર Edward Coke મુજબ, કાયદાનો નિયમ એટલે સરકાર તરફથી પોક્કળ શક્તિનો અભાવ.

કાયદાનું શાસન "la Principe de legalite" નામના ફ્રેંચ શબ્દમાળા પરથી આવ્યો છે, જેનો અર્થ "સરકાર માનવોના મહિ, પરંતુ કાયદાના સિદ્ધાંત પર આધારિત છે." આ રીતે, la Principe de legalite કાયદાના વિરુદ્ધ મનમાની શક્તિઓને વિરોધ કરે છે.

કાયદાના શાસન નો સિદ્ધાંત અંગ્રેજી બંધારણનો મૂળભૂત સિદ્ધાંત છે અને આ સિદ્ધાંત યુએસ અને ભારત જેવા દેશો દ્વારા અપનાવેલ છે. વહીવટી કાયદા (Administrative Law) સંપૂર્ણ રીતે કાયદાના નિયમ પર આધારિત છે અને મૌલિક કાયદાના નિયમનો આધાર છે.

કાયદાના શાસન નો સિદ્ધાંત

કાયદાના નિયમનો સિદ્ધાંત **બ્રિટિશ ન્યાયવિદ અલ્બર્ટ વેન ડાયસી** દ્વારા તેમના પુસ્તક "ધ લો ઓફ ધ કન્સ્ટિટ્યુશન" (1885) માં વિકસાવવામાં આવ્યો હતો. આ પુસ્તકમાં, તેમણે આ સિદ્ધાંત વિકસાવ્યો અને કાયદાના નિયમને સ્થાપિત કરતી વખતે ત્રણ સિદ્ધાંતો આપ્યા:

પ્રોફેસર એ.વી. ડાઈસીના અનુસાર, કાયદાના શાસનની સર્વોચ્ચતા હાંસલ કરવા માટે નીચેના ત્રણ સિદ્ધાંતોનું પાલન કરવું જોઈએ:

1. કાયદાની સર્વોચ્ચતા
2. કાયદા સમક્ષ સમાનતા
3. કાયદાકીય ભાવનાની પ્રાધાન્યતા: અદાલતો નિષ્પક્ષતા અને બાહ્ય પ્રભાવથી મુક્ત હોવી જોઈએ.

1. કાયદાની સર્વોચ્ચતા

ડાઈસીના કાયદાના શાસનનું પહેલું સ્તંભ છે. કાયદાનો શાસન કોઈપણ પ્રકારની મનમાની અને વિવેકાધિન શક્તિઓને નકારી કાઢે છે. આનો અર્થ એ થાય છે કે કોઈ માણસ કાયદાના ઉલ્લંઘન માટે દંડિત થઈ શકે છે, પરંતુ કોઈ અન્ય કારણ માટે દંડિત થઈ શકે નહીં.

2. કાયદા સમક્ષ સમાનતા

ડાઈસીના કાયદાના શાસનનું બીજું મહત્વપૂર્ણ સ્તંભ છે કાયદા સમક્ષ સમાનતા. ડાઈસી કાયદાની નિષ્પક્ષતાને જોર આપે છે. આનો અર્થ એ થાય છે કે ધનવાન અને ગરીબ, અધિકારીઓ અને બિન-અધિકારીઓ, બહુમતી અને અલ્પસંખ્યક વચ્ચે કોઈ ભેદભાવ નહીં હોય. કોઈ પણ downgrade અથવા upgrade ના થાય. કાયદો દરેકને સમાન ન્યાય આપે છે. તે માને છે કે તમામ લોકો માટે એક જ કાયદા હોવા જોઈએ અને તે જ અદાલતો દ્વારા તે કાયદાઓનો નિર્ણય લેવો જોઈએ.

3. કાયદાકીય ભાવનાની પ્રાધાન્યતા

ડાઈસીના કાયદાના શાસનનું ત્રીજું સ્તંભ છે કાયદાકીય ભાવનાની પ્રાધાન્યતા. ડાઈસીના મતે, કાયદાના શાસનના પ્રદાન માટે એક અમલ કરનારી સત્તા હોવી જોઈએ અને તે સત્તાને તે અદાલતોમાં મળી. તેઓ માને છે કે અદાલતો કાયદાના શાસનના અમલકર્તા છે અને તેથી તે નિષ્પક્ષતા અને બાહ્ય પ્રભાવથી મુક્ત હોવી જોઈએ. તેથી જ્યૂડિશરીની સ્વતંત્રતા કાયદાના શાસનની હાજરી માટે મહત્વપૂર્ણ છે.

ડાઈસીના વિચારધારાની ટીકા

ડાઈસીએ કાયદાઓના સંહિતાબદ્ધીકરણના મહત્વને અવગણ્યું છે. કાયદાઓનું સંહિતાબદ્ધીકરણ વ્યક્તિના અધિકારોને સુનિશ્ચિત કરવા માટે મહત્વપૂર્ણ છે કારણ કે તે નિશ્ચિતતા પ્રદાન કરે છે, જે કંઈક સંહિતાબદ્ધ છે તે નિશ્ચિત છે અને તેથી વધુ અસરકારક રીતે અનુસરવામાં આવી શકે છે. ઉન્હોને 'પ્રોઈટ એડમિનિસ્ટ્રેટિફ' (પ્રશાસન અથવા વહીવટી સત્તા અને ખાનગી નાગરિકો વચ્ચેના સંબંધોને નિયંત્રિત કરનારા નિયમોનો પંથ) ની ખોટી સમજણ કરી છે. તેમના મતે, આ પ્રણાલી અધિકારીઓને સુરક્ષિત કરવા માટે રચાયેલ હતી પરંતુ કેટલીક રીતે, તે સામાન્ય કાયદા પ્રણાલી કરતા વહીવટને નિયંત્રિત કરવામાં વિશેષ અસરકારક હતી.

ભારતમાં કાયદાના શાસન નો સિદ્ધાંત

1950નું ભારતનું બંધારણ દેશનો કાયદો છે અને ન્યાયતંત્ર, વિધાનસભા અને કાર્યપાલિકા પર પ્રભુત્વ ધરાવે છે. રાજ્યના આ ત્રણ અંગોને બંધારણમાં ઉભરાયેલા સિદ્ધાંતો અનુસાર કાર્ય કરવું પડે છે. બંધારણ હેઠળ, કાયદાનો શાસન તેની ઘણી જોગવાઈઓમાં સમાવેશ થાય છે. આર્ટિકલ 13 ભારતના કાયદાના શાસનના સિદ્ધાંતોને પ્રોત્સાહિત કરે છે. આર્ટિકલ 14 કાયદા સમક્ષ સમાનતા અને કાયદાની સમાન રક્ષણની ખાતરી આપે છે. આમાં રાજ્ય દ્વારા કોઈને કાયદા સમક્ષ સમાનતા અને કાયદાની સમાન સુરક્ષા નકારી શકાશે નહીં.

કેસવનંદ ભરતી v. કેરળ રાજ્ય (1973) કેસમાં, સુપ્રીમ કોર્ટે કાયદાના શાસનને બંધારણની મૂળભૂત વિશેષતા તરીકે સામેલ કર્યું છે. મનેકા ગાંધી v. ભારત સંઘ (1978) કેસમાં, સુપ્રીમ કોર્ટે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં Observed કર્યું હતું કે આર્ટિકલ 14 રાજ્યની ક્રિયાઓમાં અનિયમિતતાને દૂર કરે છે અને સારવારમાં ન્યાય અને સમાનતા સુનિશ્ચિત કરે છે.

કાયદાના શાસનનો બીજો મહત્વપૂર્ણ અંગ છે ન્યાયિક સમીક્ષા. ન્યાયાલયોની વિધિ શાખાની પ્રવૃત્તિઓ અને કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારોના કાર્યકારી આદેશોની બંધારણીયતાની તપાસ કરવાની શક્તિ છે. તે માત્ર બંધારણીય સિદ્ધાંતોનું રક્ષણ જ નહીં, પરંતુ વહીવટી પ્રવૃત્તિઓ અને તેની કાનૂનીતાની તપાસ પણ કરે છે. શંકરીપ્રસાદ v. ભારત સંઘ (1951) કેસમાં, સુપ્રીમ કોર્ટે ન્યાયિક સમીક્ષાની શક્તિ સ્થાપિત કરી હતી. આ શક્તિઓ આર્ટિકલ 226 અને 227 હેઠળ હાઈકોર્ટોને અને આર્ટિકલ 32 અને 136 હેઠળ સુપ્રીમ કોર્ટે ન્યસૂપૂરી છે.

આધુનિક કાયદાના શાસનની વિચારધારા

આજના સમયમાં, ડાઈસીની કાયદાના શાસનની વિચારધારા સંપૂર્ણ રીતે સ્વીકારવામાં આવતી નથી. આધુનિક કાયદાના શાસનની વિચારધારા વિશાળ છે અને તેથી તે કોઈપણ સરકારને હાંસલ કરવા માટે એક આદર્શ નિશ્ચિત કરે છે. આધુનિક કાયદાના શાસનનું વિચિત્ર જ્યુરિસ્ટ્રસનો આંતરરાષ્ટ્રીય કમિશન દ્વારા બનાવવામાં આવ્યું હતું, જેને દિલ્હી ડિક્લેરેશન, 1959 તરીકે ઓળખવામાં આવ્યું હતું, જેને લાગોસમાં 1961માં સમર્થન મળ્યું હતું. આધુનિક કાયદા શાસનની વિચારધારા અનુસાર:

- મુક્ત સમાજમાં સરકારની ક્રિયાઓ એ રીતે કરવામાં આવવી જોઈએ જેમાં વ્યક્તિ તરીકે માનવની ગણવેશને જાળવી રાખવામાં આવે.
- કાયદો અને વ્યવસ્થા જાળવી રાખવામાં સક્ષમ અસરકારક સરકાર.
- કાયદાની સત્તા વિના ધરપકડ ન હોવી, કાનૂની મદદ, જાહેર ન્યાય અને ન્યાયોચિત શ્રવણ અને નિર્દોષતાની પૂર્વધારણા.
- સ્વતંત્ર ન્યાયતંત્ર.

આથી, આધુનિક સંદર્ભમાં કાયદાનો શાસન એ સુનિશ્ચિત કરે છે કે રાજકીય રસને પ્રોત્સાહન મળે છે અને જ્યાં સરકારની ટીકા માત્ર મંજૂર જ નહીં પણ એક સકારાત્મક ગુણ પણ છે.

કાયદાના શાસનની અપવાદો

રાષ્ટ્રપતિ અને રાજ્યપાલને આપેલી છૂટછાટ: ભારતના બંધારણના આર્ટિકલ 361, 361 (2), 361 (3) અને 361 (4) અંતર્ગત રાષ્ટ્રપતિ અને રાજ્યપાલને નીચેની છૂટછાટ આપવામાં આવી છે:

1. **આર્ટિકલ 361 (1):**
 - રાષ્ટ્રપતિ, રાજ્યપાલ અથવા રાજ્યના રાજપ્રમુખને તેમની કચેરીની સત્તા અને ફરજોના અમલ અને કાર્યક્ષમતા માટે કોર્ટની જવાબદારી નથી.
2. **આર્ટિકલ 361 (2):**
 - રાષ્ટ્રપતિ અથવા રાજ્યના રાજ્યપાલ સામે તેમના કાર્યકાળ દરમિયાન કોઈ પણ કોર્ટમાં ફાજદારી કાર્યવાહી ન ચાલી શકે.
3. **આર્ટિકલ 361 (3):**
 - રાષ્ટ્રપતિ અથવા રાજ્યના રાજ્યપાલની ધરપકડ અથવા કેદ માટે કોઈ કોર્ટમાંથી પ્રોસેસ બહાર પાડવામાં આવશે નહીં.
4. **આર્ટિકલ 361 (4):**
 - રાષ્ટ્રપતિ અથવા રાજ્યના રાજ્યપાલ સામે તેમના વ્યક્તિગત ક્ષમતા માટે શરૂ કરેલી કોઈ પણ નાગરિક કાર્યવાહી કોર્ટમાં તેમની કચેરીમાં નોટિસ આપ્યા પછીના બે મહિના સુધી મંજૂર નહીં થાય.

વિદેશી રાજદૂતોને આપેલી છૂટછાટ:

- વિયેન્ના કન્વેન્શન 1961ના અંતર્ગત વિદેશી રાજદૂત અને એજન્ટો માટે વિવિધ છૂટછાટ અને સુવિધાઓ આપવામાં આવી છે.

સુપ્રીમ કોર્ટ અને હાઈકોર્ટના ન્યાયાધીશોને આપેલી છૂટછાટ:

- ભારતના બંધારણના આર્ટિકલ 121 મુજબ સંસદમાં સુપ્રીમ કોર્ટ અને હાઈકોર્ટના ન્યાયાધીશોના વર્તનની ચર્ચા પર પ્રતિબંધ છે.

મહત્વપૂર્ણ કેસ :

1. **ADM જબલપુર v. શિવકાંત શુક્લા (1976):**
 - આ કેસમાં પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો હતો કે શું ભારતમાં હકૂમતના શાસન માટે કોઈ નિયમ છે કે નહીં, ખાસ કરીને બંધારણના આર્ટિકલ 21 સિવાય.
2. **DC વઢવા v. બિહાર રાજ્ય (1986):**
 - આ કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટે રાજ્ય સરકારની આરોધક વહીવટી શક્તિનો બિનમુલ્યક ઉપયોગ નિંદો હતો.
3. **યુસુફ ખાન v. મનોહર જોષી (2000):**
 - આ કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટે રાજ્ય પર કાયદા જાળવવાનો અને કાયદાનું પાલન કરાવવાનો જવાબ આપ્યો.

ભારતીય બંધારણ હેઠળ કાયદાનો નિયમ:

ભારતીય લોકશાહીમાં વિકાસ માટે કાયદાનો નિયમ મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. બંધારણ રચના વખતે, રચનાકારાઓ પાસે બે વિકલ્પો હતા - યુએસ અને ઈંગ્લેંડ. કેટલાક જોગવાઈઓ એ અમેરિકાથી લેવામાં આવ્યા અને કેટલાક ઈંગ્લેંડ માંથી લેવામાં આવ્યા. ભારતીય બંધારણમાં કાયદાના નિયમોને ઈંગ્લેંડમાંથી અપનાવવામાં આવ્યા.

ભારતીય બંધારણને સર્વોચ્ચ માનવામાં આવે છે અને કોઈ પણ વ્યક્તિ ભારતીય બંધારણથી ઉપર નથી.

ભારતીય ન્યાયચંત્રની ભૂમિકા

કાયદાના શાસનનો સિદ્ધાંત કેટલાય કેસોમાં ચર્ચાયો છે:

- **ADM Jabalpur v/s Shivkant Shukla:** આ કેસને Habeas Corpus કેસ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, જે કાયદાના નિયમની મહત્વપૂર્ણ બાબત છે.
- **Kesavananda Bharati v/s State of Kerala:** આ કેસમાં, બંધારણના મૂળભૂત તત્વની સિદ્ધાંત પ્રસ્તાવિત કરવામાં આવી હતી.
- **Maneka Gandhi v/s Union of India:** આ કેસમાં, સુપ્રીમ કોર્ટે કહ્યું કે કાયદાનો નિયમ અનિયમિતતા વિરુદ્ધ છે.
- **Indira Nehru Gandhi v/s Raj Narain:** આ કેસમાં કાયદાના નિયમને મૂળભૂત તત્વ તરીકે માનવામાં આવ્યું.
- **State of Bihar v/s Sonawati Kumari:** આ કેસમાં, રાજ્યની તમામ અધિકારિકાઓને નિયમોનું પાલન કરવું જોઈએ એવું જણાવાયું.

N.K.PATEL, LAW COLLEGE, PALANPUR